

MAT0100V

Sannsynlighetsregning og kombinatorikk

Forventning, varians og standardavvik Tilnærming av binomiske sannsynligheter Konfidensintervall

Ørnulf Borgan
Matematisk institutt
Universitetet i Oslo

1

Tilfeldige variabler

Når vi kaster to terninger er det 36 utfall

Vi ser på $X =$ «sum antall øyne»

De mulige verdiene til X er 2, 3, ..., 11, 12

Ved å telle opp antall gunstige utfall for hendelsen « $X = k$ » kan vi bestemme $P(X = k)$ for $k = 2, \dots, 12$

(1,6)	(2,6)	(3,6)	(4,6)	(5,6)	(6,6)
(1,5)	(2,5)	(3,5)	(4,5)	(5,5)	(6,5)
(1,4)	(2,4)	(3,4)	(4,4)	(5,4)	(6,4)
(1,3)	(2,3)	(3,3)	(4,3)	(5,3)	(6,3)
(1,2)	(2,2)	(3,2)	(4,2)	(5,2)	(6,2)
(1,1)	(2,1)	(3,1)	(4,1)	(5,1)	(6,1)

« $X = 7$ »

$P(X = 7) = 6/36$

2

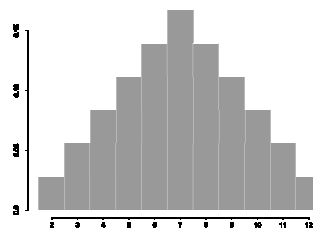
Vi får tabellen:

k	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
$P(X = k)$	$\frac{1}{36}$	$\frac{2}{36}$	$\frac{3}{36}$	$\frac{4}{36}$	$\frac{5}{36}$	$\frac{6}{36}$	$\frac{5}{36}$	$\frac{4}{36}$	$\frac{3}{36}$	$\frac{2}{36}$	$\frac{1}{36}$

Tabellen gir *sannsynlighetsfordelingen* til X

Summen av sannsynlighetene i tabellen er lik én

Vi kan vise sannsynlighetsfordelingen med et stolpediagram

3

Binomisk fordeling

- Vi gjør n forsøk
- I hvert forsøk er det to muligheter: Enten inntreffer en bestemt hendelse S ellers så gjør den ikke det
- I hvert forsøk er sannsynligheten lik p for at S skal inntreffe
- Forsøkene er uavhengige

La X være antall ganger S inntreffer i de n forsøkene

$$P(X = k) = \binom{n}{k} p^k (1 - p)^{n-k}$$

X er *binomisk fordelt*

4

Eksempel 7.4. En bestemt type frø spirer med 70% sannsynlighet

Vi sår 20 frø. Hva er sannsynligheten for at nøyaktig k frø vil spire?

La X være antall frø som spirer

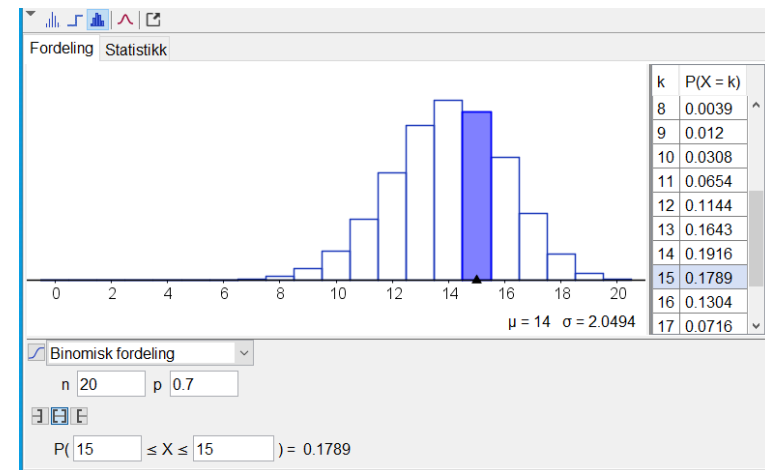
Hvis frøene spirer uavhengig av hverandre, er X binomisk fordelt med $n = 20$ og $p = 0.70$

$$P(X = k) = \binom{20}{k} 0.70^k 0.30^{20-k}$$

5

GeoGebra

Vi kan bruke sannsynlighetskalkulatoren i GeoGebra til å bestemme $P(X=k)$

6

Forventningsverdi

Sannsynlighetsfordelingen til en tilfeldig variabel X gir sannsynligheten for de ulike verdiene X kan anta

Vi ønsker i tillegg et summarisk mål som forteller oss hvor fordelingen er «plassert» på tallinja

Forventningsverdien er et slikt summarisk mål

Vi vil bruke rulett som motivasjon (avsnitt 8.1)

7

Ruletthjulet har 37 felt som er nummerert fra 0 til 36

Når ruletthjulet snurrer slippes en liten kule oppi

Kula blir liggende på ett av de 37 nummererte feltene når hjulet stopper

Feltene 1 - 36 er **røde** eller **sorte**, mens 0 er **grønt**

8

Spillerne setter sin innsats på grupper av felt (det er ikke lov å satse på 0)

Hvis en spiller satser et beløp på k felt og kula stopper på et av dem, vinner spilleren og hun får utbetalt $36/k$ ganger innsatsen

9

Vi ser på en «forsiktig» spiller som satser 10 euro på 18 felt (f. eks. de røde)

Spilleren får 20 euro hvis hun vinner og ingenting hvis hun taper. Uansett beholder kasinoet innsatsen på 10 euro

Spillerens nettogevinst i en spilleomgang er 10 euro hvis hun vinner, og den er -10 euro hvis hun taper

Kvinnen spiller tre omganger på denne måten

La Y være hennes samlede nettogevinst i de tre omgangene

10

Sannsynlighetsfordelingen til Y :

$$P(Y = -30) = \left(\frac{19}{37}\right)^3 = 0.135 \quad (\text{taper 3 ganger})$$

$$P(Y = -10) = 3 \cdot \frac{18}{37} \cdot \left(\frac{19}{37}\right)^2 = 0.385 \quad (\text{vinner 1 gang og taper 2 ganger})$$

$$P(Y = 10) = 3 \cdot \left(\frac{18}{37}\right)^2 \cdot \frac{19}{37} = 0.365 \quad (\text{vinner 2 ganger og taper 1 gang})$$

$$P(Y = 30) = \left(\frac{18}{37}\right)^3 = 0.115 \quad (\text{vinner 3 ganger})$$

11

Anta at kvinnen kveld etter kveld spiller tre omganger rulett. Hva blir hennes gjennomsnittlige nettogevinst i «det lange løp»?

Anta at nettogevinstene de 10 første kveldene blir -10, 10, 30, 10, 10, 10, -10, -30, -10 og 10

Gjennomsnittlig nettogevinst:

$$\begin{aligned} & \frac{1}{10} (-10 + 10 + 30 + 10 + 10 + 10 - 10 - 30 - 10 + 10) \\ &= -30 \cdot \frac{1}{10} - 10 \cdot \frac{3}{10} + 10 \cdot \frac{5}{10} + 30 \cdot \frac{1}{10} \end{aligned}$$

Relative frekvenser av de mulige verdiene av nettogevinsten

12

Gjennomsnittlig nettogevinst etter N kvelder:

$$-30 \cdot r_N(-30) - 10 \cdot r_N(-10) + 10 \cdot r_N(10) + 30 \cdot r_N(30)$$

Relative frekvenser av de mulige verdiene av nettogevinsten

Hvis spilleren spiller veldig mange kvelder, vil de relative frekvensene nærme seg de tilsvarende sannsynlighetene, og gjennomsnittet vil nærme seg

$$\begin{aligned} & -30 \cdot P(Y = -30) - 10 \cdot P(Y = -10) \\ & + 10 \cdot P(Y = 10) + 30 \cdot P(Y = 30) = -0.81 \end{aligned}$$

Denne summen kaller vi forventningsverdien til Y
Den skriver vi $E(Y)$

13

Ruletteksemplet motiverer definisjonen:

En tilfeldig variabel X har mulige verdier $x_1, x_2, \dots, x_m$. Da er forventningsverdien $E(X) = x_1 \cdot P(X = x_1) + \dots + x_m \cdot P(X = x_m)$

Vi sier ofte forventning i stedet for forventningsverdi

Den greske bokstaven μ («my») brukes for å betegne forventningsverdi

Forventningen er «tyngdepunktet» i fordelingen

14

Eksempel 8.1: Vi kaster to terninger, og lar X være summen av antall øyne

k	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
$P(X = k)$	$\frac{1}{36}$	$\frac{2}{36}$	$\frac{3}{36}$	$\frac{4}{36}$	$\frac{5}{36}$	$\frac{6}{36}$	$\frac{5}{36}$	$\frac{4}{36}$	$\frac{3}{36}$	$\frac{2}{36}$	$\frac{1}{36}$

Forventningsverdien blir:

$$\begin{aligned} E(X) &= 2 \cdot \frac{1}{36} + 3 \cdot \frac{2}{36} + 4 \cdot \frac{3}{36} + 5 \cdot \frac{4}{36} + 6 \cdot \frac{5}{36} + 7 \cdot \frac{6}{36} \\ &+ 8 \cdot \frac{5}{36} + 9 \cdot \frac{4}{36} + 10 \cdot \frac{3}{36} + 11 \cdot \frac{2}{36} + 12 \cdot \frac{1}{36} \\ &= \frac{252}{36} = 7 \end{aligned}$$

15

Store talls lov

Ruletteksemplet motiverer også store talls lov:

Vi har et forsøk med en tilfeldig variabel X . Hvis vi gjentar forsøket mange ganger, vil gjennomsnittet av verdiene til X nærme seg forventningsverdien $E(X)$

Store talls lov er blant annet grunnlaget for kasinodrift og forsikringsvirksomhet

16

Forventning for binomisk fordeling

Eksempel 8.3: I en søskenflokk er det fire barn

$X =$ «antall gutter i søskenflokken» er binomisk fordelt med $n = 4$ og $p = 0.514$

Av formelen for binomisk fordeling får vi:

$$P(X = 0) = 0.056 \quad P(X = 1) = 0.236$$

$$P(X = 2) = 0.374 \quad P(X = 3) = 0.264 \quad P(X = 4) = 0.070$$

Forventningsverdien blir

$$E(X) = 0 \cdot 0.056 + 1 \cdot 0.236 + 2 \cdot 0.374 + 3 \cdot 0.264 + 4 \cdot 0.070 \\ = 2.06$$

17

I eksemplet fant vi $E(X) = 2.06$

Merk at $4 \cdot 0.514 = 2.06$

Forventningen er antall barn ganger sannsynligheten for at et barn er en gutt

Generelt:

Hvis X er binomisk fordelt, er $E(X) = np$

Eksempel 8.4. En bestemt type frø spirer med 70% sannsynlighet. Vi sår 20 frø
Forventet antall frø som spirer er $20 \cdot 0.70 = 14$

18

Forventningen til $a + bX$

La X være en tilfeldig variabel knyttet til et forsøk. Da er $Y = a + bX$ en ny tilfeldig variabel knyttet til det samme forsøket

I det lange løp er gjennomsnittlig X -verdi lik $E(X)$

Dermed er gjennomsnittlig Y -verdi lik $a + b E(X)$

Det gir:

$$E(a+bX) = a + b E(X)$$

19

Eksempel 8.5: Vi ser på den «forsiktige» rulett-spilleren som tre ganger satser 10 euro på 18 felt

La X være antall ganger hun vinner

X er binomisk fordelt med $n = 3$ og $p = 18/37$

$$E(X) = 3 \cdot \frac{18}{37} = \frac{54}{37}$$

Samlet nettogevinst: $Y = -30 + 20X$

Dermed:

$$E(Y) = E(-30 + 20X) = -30 + 20E(X) \\ = -30 + 20 \cdot \left(\frac{54}{37}\right) = -\frac{30}{37} = -0.81$$

20

Varians

Forventningsverdien til en tilfeldig variabel X forteller oss hva gjennomsnittlig X -verdi vil bli i det lange løp

Vi ønsker oss også et summarisk mål som sier noe om hvor mye verdien til en tilfeldig variabel vil variere fra forsøk til forsøk

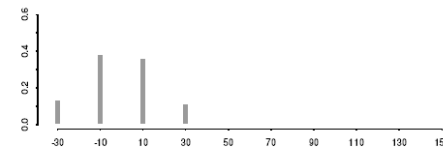
Variansen er et slikt mål

Vi bruker igjen rulett som motivasjon

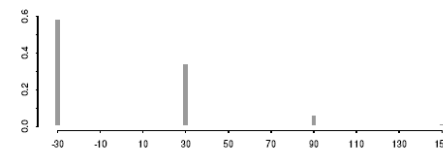
21

Vi ser på den «forsiktige» spilleren som tre ganger satser 10 euro på 18 felt og på en annen litt «dristigere» spiller som tre ganger satser 10 euro på 6 felt

Figuren viser fordelingen for nettogevinsten for de to spillerne:

«Forsiktig» spiller (Y)

«Dristig» spiller (Z)

22

Nettogevinsten Y for den «forsiktige» spilleren og nettogevinsten Z for den «dristige» spilleren har begge forventningsverdi $\mu = -30/37 = -0.81$

Men fordelingen til Z er mer «spredt ut» enn fordelingen til Y

For å få et mål på hvor mye fordelingen til Y er «spredt ut» tar vi utgangspunkt i kvadratavvikene mellom Y -verdiene og forventningsverdien

Hvis Y får verdien -30 er kvadratavviket

$$(-30 - \mu)^2 = (-30 + 30/37)^2 = 852.0$$

23

Hvis den «forsiktige» spilleren om og om igjen spiller tre omganger rulett, gir det samme argumentet som vi brukte i forbindelse med forventningsverdi, at det gjennomsnittlige kvadratavviket vil nærme seg

$$\begin{aligned} &(-30 - \mu)^2 \cdot P(Y = -30) + (-10 - \mu)^2 \cdot P(Y = -10) \\ &+ (10 - \mu)^2 \cdot P(Y = 10) + (30 - \mu)^2 \cdot P(Y = 30) = 300 \end{aligned}$$

Denne summen kaller vi variansen til Y . Den skriver vi $\text{Var}(Y)$. Altså $\text{Var}(Y) = 300$

For den «dristige» spilleren får vi tilsvarende at $\text{Var}(Z) = 1467$

24

Ruletteksempelen motiverer definisjonen:

En tilfeldig variabel X har mulige verdier

$x_1, x_2, \dots, x_m$ og forventningsverdi μ

Da er variansen

$\text{Var}(X)$

$$= (x_1 - \mu)^2 \cdot P(X = x_1) + \dots + (x_m - \mu)^2 \cdot P(X = x_m)$$

Oftest bruker en σ^2 for å betegne varians

25

Eksempel 9.1: Vi kaster to terninger, og lar X være summen av antall øyne

k	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
$P(X = k)$	$\frac{1}{36}$	$\frac{2}{36}$	$\frac{3}{36}$	$\frac{4}{36}$	$\frac{5}{36}$	$\frac{6}{36}$	$\frac{5}{36}$	$\frac{4}{36}$	$\frac{3}{36}$	$\frac{2}{36}$	$\frac{1}{36}$

Vi har funnet $E(X) = 7$

Variansen blir:

$$\begin{aligned} \text{Var}(X) &= (2-7)^2 \cdot \frac{1}{36} + (3-7)^2 \cdot \frac{2}{36} + (4-7)^2 \cdot \frac{3}{36} \\ &\quad + \dots + (11-7)^2 \cdot \frac{2}{36} + (12-7)^2 \cdot \frac{1}{36} \\ &= \frac{210}{36} = \frac{35}{6} \end{aligned}$$

26

Standardavvik

Nettogeinsten til den «forsiktige» spilleren har varians 300

Benevningen for variansen er «kvadratureuro»

Et mål for spredning som har «riktig» benevning er standardavvik:

Standardavviket til en tilfeldig variabel X er gitt ved $SD(X) = \sqrt{\text{Var}(X)}$

Oftest bruker en σ for å betegne standardavvik

Nettogeinsten til den «forsiktige» spilleren har standardavvik 17.30 euro

27

Varians for binomisk fordeling

Eksempel 9.2: I en søskenflokk er det fire barn

X = «antall gutter i søskenflokken» er binomisk fordelt med $n = 4$ og $p = 0.514$

Har fra før at

$$\begin{aligned} P(X = 0) &= 0.056 & P(X = 1) &= 0.236 \\ P(X = 2) &= 0.374 & P(X = 3) &= 0.264 & P(X = 4) &= 0.070 \\ \mu = E(X) &= 2.06 \end{aligned}$$

Variansen blir

$$\begin{aligned} \text{Var}(X) &= (0 - \mu)^2 \cdot 0.056 + (1 - \mu)^2 \cdot 0.236 + (2 - \mu)^2 \cdot 0.374 \\ &\quad + (3 - \mu)^2 \cdot 0.264 + (4 - \mu)^2 \cdot 0.070 = 1.00 \end{aligned}$$

28

I eksemplet fant vi (avrundet) $\text{Var}(X) = 1.00$

Merk at $4 \cdot 0.514 \cdot (1 - 0.514) = 1.00$ (avrundet)

Kan vise at vi har generelt:

Hvis X er binomisk fordelt, er $\text{Var}(X) = np(1-p)$

Eksempel 9.3. En bestemt type frø spirer med 70% sannsynlighet. Vi sår 20 frø

Variansen til antall frø som spirer er $20 \cdot 0.70 \cdot 0.30 = 4.20$

29

Variansen til $a + bX$

La X være en tilfeldig variabel med forventningsverdi μ_X

$Y = a + bX$ har forventningsverdi $\mu_Y = a + b\mu_X$

Kvadratavviket for Y blir

$$(Y - \mu_Y)^2 = (a + bX - \{a + b\mu_X\})^2 = b^2 (X - \mu_X)^2$$

Det motiverer resultatet:

$$\text{Var}(a+bX) = b^2 \text{Var}(X)$$

30

Eksempel 9.4: Vi ser på den «forsiktige» rulett-spilleren som tre ganger satser 10 euro på 18 felt

La X være antall ganger hun vinner

X er binomisk fordelt med $n = 3$ og $p = 18/37$

$$\text{Var}(X) = 3 \cdot \frac{18}{37} \cdot \frac{19}{37} = 0.749$$

Samlet nettogevinst: $Y = -30 + 20X$

Dermed:

$$\begin{aligned} \text{Var}(Y) &= \text{Var}(-30 + 20X) = 20^2 \text{Var}(X) \\ &= 400 \cdot 0.749 = 300 \end{aligned}$$

31

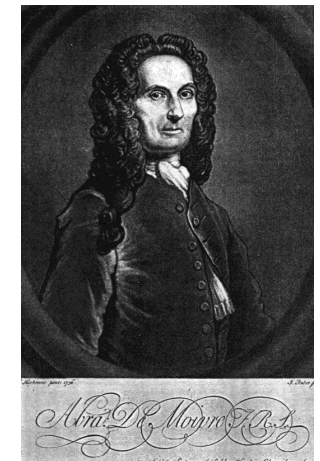
Tilnærming av binomiske sannsynligheter

Tidligere var det vanskelig å bruke formelen for binomisk fordeling til å regne ut sannsynligheter når n er stor

Alt i 1733 viste Abraham de Moivre hvordan en kan finne tilnærmingsverdier for binomiske sannsynligheter

Selv om det nå er enklere å bestemme binomiske sannsynligheter, er denne tilnærmelsen fortsatt viktig

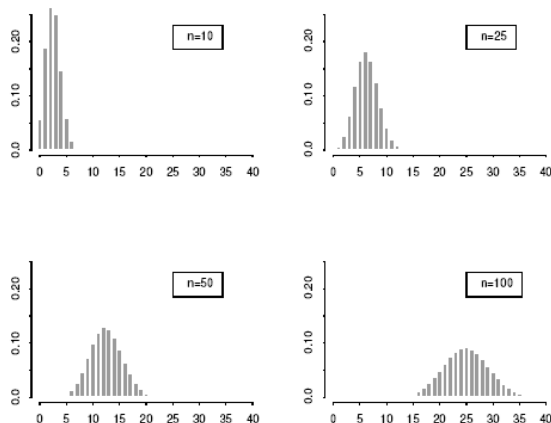
(www.york.ac.uk/depts/math/histstat)

32

Binomisk fordeling for $p = 0.25$ og $n = 10, 25, 50, 100$

Fordelingen forskyves mot høyre og blir mer «spredt ut» når n øker

For å finne en tilnærming «forskyver» vi fordelingene slik at de får « tyngdepunktet» i origo, og vi «skalrer» dem slik at de får samme spredning

Vi ser derfor på den standardiserte variabelen

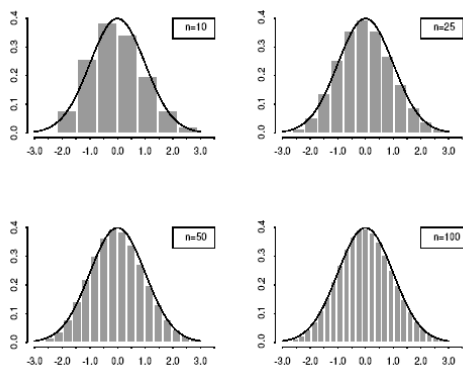
$$Z = \frac{X - E(X)}{SD(X)} = \frac{X - np}{\sqrt{np(1-p)}}$$

Vi har at $E(Z) = 0$ og $SD(Z) = 1$

Vi merker oss at hvis $X = k$ så er $Z = \frac{k - np}{\sqrt{np(1-p)}}$

Vi får derfor fordelingen til Z av fordelingen til X

Stolpediagram for fordelingen til Z

Arealet av en stolpe svarer til sannsynligheten for at Z får den aktuelle verdien

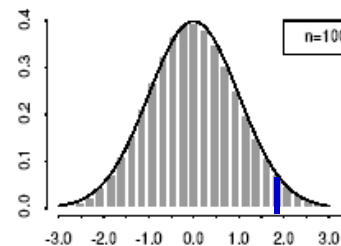
Stolpediagrammene nærmer seg standard-

normalfordelingsfunksjonen $f(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-x^2/2}$

Vil bruke de Moivres tilnærming til å finne $P(X \leq 33)$ når $n = 100$ og $p = 0.25$

Vi merker oss at

$$P(X \leq 33) = P\left(Z \leq \frac{33 - 100 \cdot 0.25}{\sqrt{100 \cdot 0.25 \cdot 0.75}}\right) = P(Z \leq 1.85)$$

Summen av arealene av søylene er omtrent like stor som arealet under $f(x)$ til venstre for 1.85

Vi skal egentlig summere arealene av alle søylene til venstre for 1.85

Arealet under standardnormalfordelingsfunksjonen til venstre for **1.85** finner vi av tabellen bak i kompendiet:

z	Siste desimal i z									
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
0.0	0.5000	0.5040	0.5080	0.5120	0.5160	0.5199	0.5239	0.5279	0.5319	0.5359
0.1	0.5398	0.5438	0.5478	0.5517	0.5557	0.5596	0.5636	0.5675	0.5714	0.5753
0.2	0.5793	0.5832	0.5871	0.5910	0.5948	0.5987	0.6026	0.6064	0.6103	0.6141
0.3	0.6179	0.6217	0.6255	0.6293	0.6331	0.6368	0.6406	0.6443	0.6480	0.6517
0.4	0.6554	0.6591	0.6628	0.6664	0.6700	0.6736	0.6772	0.6808	0.6844	0.6879
1.5	0.9332	0.9345	0.9357	0.9370	0.9382	0.9394	0.9406	0.9418	0.9429	0.9441
1.6	0.9452	0.9463	0.9474	0.9484	0.9495	0.9505	0.9515	0.9525	0.9535	0.9545
1.7	0.9554	0.9564	0.9573	0.9582	0.9591	0.9599	0.9608	0.9616	0.9625	0.9633
1.8	0.9641	0.9649	0.9656	0.9664	0.9671	0.9678	0.9686	0.9693	0.9699	0.9706
1.9	0.9713	0.9719	0.9726	0.9732	0.9738	0.9744	0.9750	0.9756	0.9761	0.9767

De Moivres tilnærming gir at

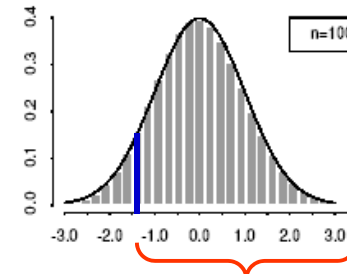
$$P(X \leq 33) = P(Z \leq 1.85) \approx 0.968$$

37

Vil så bruke de Moivres tilnærming til å finne $P(X \geq 19)$ når $n = 100$ og $p = 0.25$

Vi merker oss at

$$P(X \geq 19) = P\left(Z \geq \frac{19-100 \cdot 0.25}{\sqrt{100 \cdot 0.25 \cdot 0.75}}\right) = P(Z \geq -1.39)$$

Summen av arealene av søylene er omtrent like stor som arealet under $f(x)$ til høyre for -1.39

Vi skal egentlig summere arealene av alle søylene til høyre for -1.39

38

Arealet under standardnormalfordelingsfunksjonen til venstre for **-1.39** finner vi av tabellen bak i kompendiet:

z	Siste desimal i z									
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
-3	0.0013	0.0010	0.0007	0.0005	0.0003	0.0002	0.0002	0.0001	0.0000	0.0000
-1.4	0.0808	0.0793	0.0778	0.0764	0.0749	0.0735	0.0721	0.0708	0.0694	0.0681
-1.3	0.0968	0.0951	0.0934	0.0918	0.0901	0.0885	0.0869	0.0853	0.0838	0.0823
-1.2	0.1151	0.1131	0.1112	0.1093	0.1075	0.1056	0.1038	0.1020	0.1003	0.0985
-1.1	0.1357	0.1335	0.1314	0.1292	0.1271	0.1251	0.1230	0.1210	0.1190	0.1170
-1.0	0.1587	0.1562	0.1539	0.1515	0.1492	0.1469	0.1446	0.1423	0.1401	0.1379

Arealet til høyre for -1.39 er lik én minus arealet til venstre for -1.39

Derfor

$$P(X \geq 19) = P(Z \geq -1.39) \approx 1 - 0.082 = 0.918$$

39

Eksempel 10.3: Vi tenker oss at Arbeiderpartiet på et tidspunkt har oppslutning av 32.0% av velgerne

Et meningsmålingsinstitutt spør et tilfeldig utvalg på 1000 personer over 18 år hvilket parti de ville stemt på hvis det hadde vært valg

Hva er sannsynligheten for at mellom 300 og 340 av dem ville ha stemt på Arbeiderpartiet?

Med andre ord: hva er sannsynligheten for at Arbeiderpartiets oppslutning på meningsmålingen vil bli mellom 30.0% og 34.0% ?

40

La X være antallet av de spurte som ville ha stemt på Arbeiderpartiet

Siden det trekkes uten tilbakelegging, er strengt tatt X hypergeometrisk fordelt

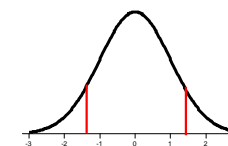
Men da antallet som trekkes ut er lite i forhold til antall over 18 år i hele befolkningen, kan vi regne som om X er binomisk fordelt med $n = 1000$ og $p = 0.32$

41

Nå har vi at

$$\begin{aligned}
 P(300 \leq X \leq 340) &= P\left(\frac{300-1000 \cdot 0.32}{\sqrt{1000 \cdot 0.32 \cdot 0.68}} \leq Z \leq \frac{340-1000 \cdot 0.32}{\sqrt{1000 \cdot 0.32 \cdot 0.68}}\right) \\
 &= P(-1.36 \leq Z \leq 1.36)
 \end{aligned}$$

Arealet under standard-normalfordelingsfunksjonen mellom -1.36 og 1.36 er lik arealet til venstre for 1.36 minus arealet til venstre for -1.36

42

z	Siste desimal i z									
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
-3	0.0013	0.0010	0.0007	0.0005	0.0003	0.0002	0.0002	0.0001	0.0000	0.0000
-1.4	0.0808	0.0793	0.0778	0.0764	0.0749	0.0735	0.0721	0.0708	0.0694	0.0681
-1.3	0.0968	0.0951	0.0934	0.0918	0.0901	0.0885	0.0869	0.0853	0.0838	0.0823
-1.2	0.1151	0.1131	0.1112	0.1093	0.1075	0.1056	0.1038	0.1020	0.1003	0.0985
-1.1	0.1357	0.1335	0.1314	0.1292	0.1271	0.1251	0.1230	0.1210	0.1190	0.1170
-1.0	0.1587	0.1562	0.1539	0.1515	0.1492	0.1469	0.1446	0.1423	0.1401	0.1379
1.0	0.8413	0.8438	0.8461	0.8485	0.8508	0.8531	0.8554	0.8577	0.8599	0.8621
1.1	0.8643	0.8665	0.8686	0.8708	0.8729	0.8749	0.8770	0.8790	0.8810	0.8830
1.2	0.8849	0.8869	0.8888	0.8907	0.8925	0.8944	0.8962	0.8980	0.8997	0.9015
1.3	0.9032	0.9049	0.9066	0.9082	0.9099	0.9115	0.9131	0.9147	0.9162	0.9177
1.4	0.9192	0.9207	0.9222	0.9236	0.9251	0.9265	0.9279	0.9292	0.9306	0.9319

De Moivres tilnærming gir at

$$\begin{aligned}
 P(300 \leq X \leq 340) &= P(-1.36 \leq Z \leq 1.36) \\
 &\approx 0.913 - 0.087 = 0.826
 \end{aligned}$$

43

Sannsynlighetsregning og statistikk

Vi har sett på tilfeldige variabler og deres sannsynlighetsfordelinger. Det er en del av sannsynlighetsregningen

Vi vil nå se på hvordan sannsynlighetsregningen danner grunnlaget for statistiske metoder

Vi nøyer oss med å se på binomiske situasjoner

I sannsynlighetsregningen kjenner vi verdien til p

I statistikken gjør vi ikke det. Der er poenget nettopp å kunne si noe om verdien til p når vi har observert X

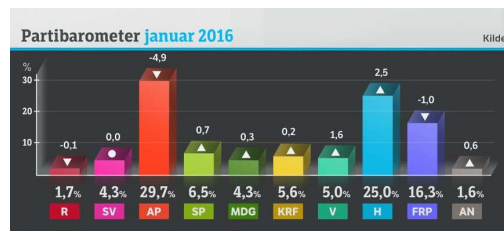
44

Estimering og konfidensintervall

Vi er ofte interessert i å anslå («estimere») verdien av p ut fra resultatet av et forsøk, og også å si noe om hvor presist anslaget er

Eksempel 11.1:

Av 721 personer som ville ha stemt hvis det hadde vært valg, ville 180 ha stemt på Høyre

Høyres oppslutning er $180/721=0.250$, dvs. 25.0%

Hvor sikkert er dette anslaget?

45

Generelt ser vi på en stor populasjon der en ukjent andel p har et bestemt «kjennetegn»

I eksemplet er populasjonen alle over 18 år som ville ha stemt hvis det var valg, og kjennetegnet er at en person ville stemt på Høyre

Vi trekker et tilfeldig utvalg på n individer fra populasjonen. Størrelsen av utvalget er liten i forhold til størrelsen av hele populasjonen

La X være antall i utvalget som har kjennetegnet

Vi kan regne som om X er binomisk fordelt med p lik den ukjente andelen i populasjonen som har kjennetegnet

46

Til å anslå («estimere») p bruker vi andelen i utvalget som har kjennetegnet, dvs.

$$\hat{p} = \frac{X}{n}$$

Merk at $\hat{p}$ («p hatt») er en tilfeldig variabel

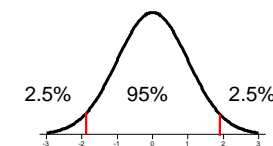
I eksempelet fikk $\hat{p}$ verdien 0.250

For å kunne si noe om hvor presist et anslag er, må vi ta hensyn til hvor mye verdien av $\hat{p}$ vil variere fra undersøkelse til undersøkelse bare på grunn av tilfeldige variasjoner

47

Av de Moivres resultat finner vi at

$$P\left(-1.96 \leq \frac{X-np}{\sqrt{np(1-p)}} \leq 1.96\right) \approx 0.95$$

Nå er
$$\frac{X-np}{\sqrt{np(1-p)}} = \frac{\hat{p}-p}{\sqrt{\frac{p(1-p)}{n}}}$$

Dermed

$$P\left(-1.96 \leq \frac{\hat{p}-p}{\sqrt{\frac{p(1-p)}{n}}} \leq 1.96\right) \approx 0.95$$

48

Kan vise at vi kan erstatte p med $\hat{p}$ i nevneren:

$$P\left(-1.96 \leq \frac{\hat{p}-p}{\sqrt{\frac{\hat{p}(1-\hat{p})}{n}}} \leq 1.96\right) \approx 0.95$$

Ulikhetene kan omformes slik at vi får p alene i midten:

$$P\left(\hat{p}-1.96\sqrt{\frac{\hat{p}(1-\hat{p})}{n}} \leq p \leq \hat{p}+1.96\sqrt{\frac{\hat{p}(1-\hat{p})}{n}}\right) \approx 0.95$$

49

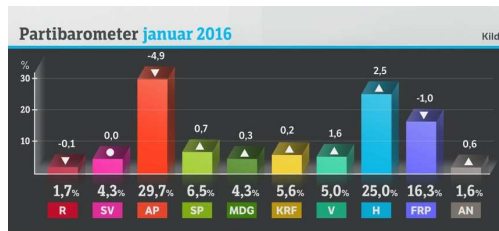
Det er altså tilnærmet 95% sannsynlig at undersøkelsen vil gi et resultat som er slik at p blir liggende i intervallet

$$\left[\hat{p}-1.96\sqrt{\frac{\hat{p}(1-\hat{p})}{n}} , \hat{p}+1.96\sqrt{\frac{\hat{p}(1-\hat{p})}{n}} \right]$$

Dette intervallet kaller vi et (tilnærmet) **95% konfidensintervall** for p

50

Eksempel 11.2:
Vi ser igjen på meningsmålingen

Vårt estimat for Høyres oppslutning er:

$$\hat{p} = \frac{180}{721} = 0.250$$

95% konfidensintervall:

$$\left[0.250 - 1.96\sqrt{\frac{0.250 \cdot (1-0.250)}{721}} , 0.250 + 1.96\sqrt{\frac{0.250 \cdot (1-0.250)}{721}} \right]$$

Dvs.: [0.218 , 0.282] (dette gir en «feilmargin»)

Fakta om januarmålingen

- › Resultatet må tolkes innenfor feilmarginer som varierer mellom 0,9 og 3,3 prosentpoeng.
- › Arbeiderpartiet har en feilmargin på 3,3 prosentpoeng, med en øvre grense på 33 prosent og en nedre grense på 26,4 prosent.
- › Høyre har en feilmargin 3,2 prosentpoeng, med en øvre grense på 28,1 prosent og en nedre grense på 21,8 prosent.
- › 955 personer er blitt spurt og 721 har avgitt partipreferanse.
- › Undersøkelsen er gjort mellom 5. og 11. januar.

52

Vi kan bruke GeoGebra til å bestemme konfidensintervallet i eksempel 11.2.

Vi åpner da sannsynlighetskalkulatoren og velger «Statistikk» og «Z-estimat av en andel».

Så fyller vi inn slik det er vist til venstre nedenfor. Da får vi konfidensintervallet slik det er vist til høyre nedenfor.

Fordeling Statistikk

Z-estimat av en andel

Konfidensnivå 0.95

Utvalg

Treff 180

N 721

Z-estimat av en andel

Treff	180
N	721
SF	0.0161
Nedre grense	0.2181
Øvre grense	0.2812
Intervall	0.2497 ± 0.0316

53

Eksempel 11.3: En hudlege ønsker å finne ut hvor stor andel av pasienter med psoriasis som vil bli kvitt utslettene hvis de bruker en ny salve

Vi tenker oss at hun lar 150 pasienter som nettopp har fått psoriasis prøve den nye salven, og at 54 av dem blir kvitt utslettene.

Hva kan hun slutte av dette?

Legen er ikke bare interessert i de 150 pasientene. Hun er interessert i hvordan salven vil virke for psoriasispatienter generelt

54

Det er ikke mulig å trekke et tilfeldig utvalg av alle nåværende og kommende psoriasispatienter

Men hvis det ikke skjer noen endring i pasientgruppen over tid, kan det være rimelig å se på de 150 pasientene som et tilfeldig utvalg av populasjonen av alle nåværende og framtidige pasienter

Under denne forutsetningen får legen følgende estimatet for andelen som blir kvitt utslettene

$$\hat{p} = \frac{54}{150} = 0.360 \quad \text{dvs. } 36.0\%$$

55

For å få en «feilmargin» beregner legen et 95% konfidensintervall:

$$\left[0.360 - 1.96 \sqrt{\frac{0.360 \cdot 0.640}{150}}, \quad 0.360 + 1.96 \sqrt{\frac{0.360 \cdot 0.640}{150}} \right]$$

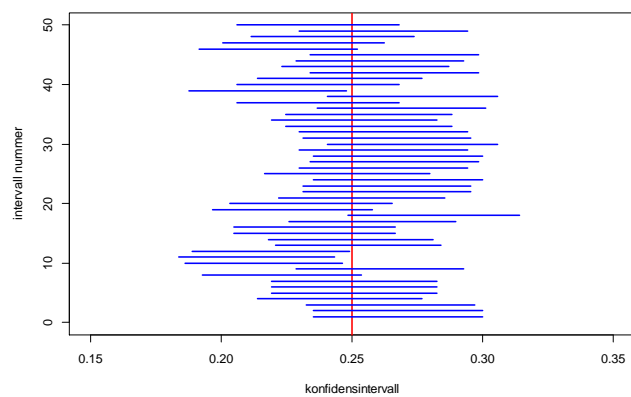
Dvs.: [0.283 , 0.437]

Legen kan «regne med» at mellom 28.3% og 43.7% av pasientene vil bli kvitt utslettene hvis de bruker den nye salven

56

Hva betyr det at vi har et 95% konfidensintervall?

Simulering av 50 konfidensintervall ($n=721$, $p=0.25$)

Et 95% konfidensintervall vil «i det lange løp» inneholde den sanne verdien av p 95 ut av 100 ganger